

Kantzara, V. (2006) “Patriarchy” στο Fitzpatrick T., et al. (eds.) *International Encyclopedia of Social Policy*, London: Routledge (σελ. 6)

Πατριαρχία¹

Η λέξη πατριαρχία, προέρχεται από την ελληνική γλώσσα και δηλώνει το σύστημα εξουσίας που βασίζεται στο νόμο του πατέρα. Στη δεκαετία του 1970, ο όρος πατριαρχία χρησιμοποιήθηκε εκτενώς στο πλαίσιο του δεύτερου κύματος του φεμινισμού. Η πατριαρχία ορίζεται ως ένα σύστημα ανδρικής κυριαρχίας, που καταπιέζει τις γυναίκες. Ο όρος ανθίζει στα φεμινιστικά κυρίως συγγράμματα για περισσότερο από δύο δεκαετίες. Το ζητούμενο στα συγγράμματα αυτά είναι η αποκάλυψη των βάσεων της πατριαρχίας με απώτερο σκοπό την απελευθέρωση των γυναικών από την ανδρική κυριαρχία και την ανατροπή της πατριαρχίας.

Ο όρος πατριαρχία αναφέρεται σε μια παραδοσιακή μορφή άσκησης της εξουσίας, που βασίζεται περισσότερο στα έθιμα παρά στο τυπικό δίκαιο. Ο Weber (1864-1920) το εξήγησε με καίριο τρόπο στην προσέγγισή του για την πατριαρχική κυριαρχία. Επιπλέον, η έννοια της πατριαρχίας, ως ρυθμιστική αρχή άσκησης εξουσίας, φέρνει στο νου την εικόνα ενός πατριάρχη, αρχηγού πατριάς ή φυλής, που δεν είναι συνηθισμένη σήμερα και που σίγουρα δεν συνδέεται με την εικόνα μιας σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας της Δυτικής Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής.

Η Kate Millett, το 1970 στο κλασικό βιβλίο της με τίτλο *Sexual Politics* (πολιτικές φύλου), απομακρύνεται από τη συνήθη χρήση του όρου. Ορίζει την πατριαρχία ως την εξουσία των ανδρών πάνω στις γυναίκες, ένα ευρέως διαδεδομένο φαινόμενο, που διακρίνει όλες τις γνωστές κοινωνίες κατά τη διάρκεια της ιστορίας. Το ερώτημα που τίθεται είναι, εάν η πατριαρχία δεν χαρακτηρίζει μόνο τις παραδοσιακές κοινωνίες, τότε, *ποιες είναι οι βάσεις της ανδρικής κυριαρχίας στις σύγχρονες κοινωνίες;*

Δύο τάσεις στη φεμινιστική σκέψη, του ριζοσπαστικού και μαρξιστικού φεμινισμού επιχειρούν να απαντήσουν στο ερώτημα σχετικά με τις βάσεις της πατριαρχίας. Οι θεωρητικοί και των δυο τάσεων συμφωνούν σε διάφορα θέματα, όπως ότι υπάρχει όντως ανισότητα με βάση το φύλο και ότι στις σύγχρονες κοινωνίες οι γυναίκες καταπιέζονται. Η ανισότητα εκφράζεται στο ότι οι γυναίκες έχουν μια δευτερεύουσα θέση στην κοινωνία, γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης και στο σπίτι ως νοικοκυρές, αλλά και ως εργαζόμενες και αναγκάζονται να

¹ Η μετάφραση του κειμένου από τα αγγλικά έγινε από τη συγγραφέα, που είναι μέλος ΔΕΠ στο Τμήμα Κοινωνιολογίας, του Παντείου Πανεπιστημίου. Email: vkantz@panteion.gr

εξαρτώνται είτε από τους άνδρες είτε από το κράτος πρόνοιας. Οι γυναίκες συχνά υφίστανται διακρίσεις στην εργασία, τόσο στην πρόσληψη όσο και στη μετέπειτα σταδιοδρομία τους

Η ριζοσπαστική και μαρξιστική φεμινιστική σκέψη διαφέρουν ως προς το τι θεωρούν ότι αποτελεί τις βάσεις της πατριαρχίας και της ανισότητας με βάση το φύλο. Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός ξεκινά από την παραδοχή ότι η κοινωνία διαχωρίζεται βασικά σε δύο ομάδες, τις γυναίκες και τους άνδρες, και ότι αυτός ο διαχωρισμός αποκτά τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής τάξης. Ελέγχοντας τους κοινωνικούς θεσμούς, την οικονομία και την πολιτική, οι άνδρες είναι σε θέση να κυριαρχούν, τόσο στη δημόσια όσο και στην ιδιωτική σφαίρα. Η πατριαρχία διατηρείται και αναπαράγεται στις ετεροφυλόφιλους σχέσεις, στο γάμο και στην οικογένεια. Ως σύστημα κυριαρχίας, η πατριαρχία έχει επίσης τα μέσα για την επιβολή της εξουσίας των ανδρών, όπως είναι η άσκηση βίας και ο βιασμός των γυναικών.

Η κυριότερη εξήγηση που δόθηκε για τους λόγους, για τους οποίους οι γυναίκες αποδέχονται ή υποχωρούν στην ανδρική εξουσία αφορά στην κοινωνικοποίηση. Οι γυναίκες από πολύ μικρή ηλικία (όπως και τα αγόρια) μαθαίνουν να αποδέχονται και να ενστερνίζονται τους διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους με βάση το φύλο. Μια δεύτερη τάση μέσα στο ριζοσπαστικό φεμινισμό θεωρεί τις βιολογικές δυνατότητες των γυναικών για αναπαραγωγή του είδους και την ανάληψη της αποκλειστικής σχεδόν φροντίδας και ανατροφής των παιδιών ως τις κυριότερες αιτίες της γυναικείας καταπίεσης.

Τα κυριότερα σημεία κριτικής που ασκήθηκαν στον ριζοσπαστικό φεμινισμό αφορούν στα εξής: ότι τα επιχειρήματα έχουν χαρακτηριστικά ανιστορικότητας και οικουμενικότητας (καθολικής ισχύος). Οι γυναίκες αντιμετωπίζονται ως τάξη αγνοώντας τις διαφορές μεταξύ τους με βάση την κοινωνική τάξη καταγωγής, τη φυλή ή την εθνικότητα. Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός δεν μπορεί να εξηγήσει, υποστηρίζουν οι επικριτές του, τη μεγάλη διάδοση, τους λόγους ύπαρξης και τις διάφορες μορφές της πατριαρχίας σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους.

Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός απαντά επισημαίνοντας ότι οι θεωρίες που επιχειρεί να διατυπώσει προσπαθούν να αποκαλύψουν αυτό που είναι κοινό ανάμεσα στις γυναίκες, προκειμένου να τερματιστεί η πατριαρχία και να απελευθερώσει τις γυναίκες από την ανδρική κυριαρχία. Δεύτερον, στην προσπάθειά τους να εξηγήσουν για την οικουμενική καταπίεση των γυναικών, ο απώτερος σκοπός της είναι να αποδείξει ότι ορισμένα σεξιστικά επιχειρήματα σφάλουν, όταν για παράδειγμα υποστηρίζουν ότι η πατριαρχία είναι ένα φυσικό και αναπόφευκτο φαινόμενο και επομένως θα πρέπει να αποδεχτούμε την ύπαρξή του. Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός υποστηρίζει και προσπαθεί να αποκαλύψει ότι κάθε τομέας και θεσμός στην κοινωνία, από την τέχνη έως την πολιτική και από τις προσωπικές σχέσεις μέχρι τις

σχέσεις παραγωγής είναι πατριαρχικοί· η εξουσία δεν είναι του πατέρα, αλλά όλων των ανδρών πάνω στις γυναίκες.

Στην αναζήτηση των υλικών βάσεων της ανδρικής κυριαρχίας η μαρξιστική ή σοσιαλιστική φεμινιστική σκέψη διακρίνεται σε δύο ρεύματα, το πολιτισμικό και το υλιστικό ρεύμα. Το πολιτισμικό ρεύμα στηρίζεται στην ψυχανάλυση και το υλιστικό στους θεωρητικούς του μαρξισμού. Ειδικότερα, το πολιτισμικό ρεύμα στηρίζεται στα γραπτά του Freud και αργότερα του Lacan και εντοπίζει τις βάσεις της πατριαρχίας στον πολιτισμό. Σε γενικές γραμμές, οι συγγραφείς του ισχυρίζονται ότι το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα είναι οικουμενικό και ότι σηματοδοτεί την αρχή της πατριαρχίας. Η πατριαρχία με άλλα λόγια συμβολίζει την είσοδο του ανθρώπου στον πολιτισμό. Επιπλέον, χρησιμοποίησαν και ανθρωπολογικές θεωρίες, όπως για παράδειγμα την προσέγγιση του Levi-Strauss, και το επιχείρημα ότι η ανταλλαγή των γυναικών από τους άνδρες παγιώνει – και συμβολικά – την ανδρική κυριαρχία απέναντι στις γυναίκες. Η προσέγγιση αυτή έχει επικριθεί για την ανεπαρκή αντιμετώπιση της δευτερεύουσας θέσης των γυναικών στην κοινωνία βασιζόμενη αποκλειστικά και μόνο στην αμφίβολη οικουμενική ισχύ του Οιδιπόδειου συμπλέγματος. Επιπλέον μια τέτοια θέση είναι αναγωγική και υπεραπλουστευτική.

Ο μαρξιστικός φεμινισμός, το υλιστικό ρεύμα, εντοπίζει την καταπίεση των γυναικών στην ιδιωτική σφαίρα. Η εργασία στην οικογένεια και στο σπίτι αποτελεί τελικά μέρος των σχέσεων παραγωγής. Για πολλούς θεωρητικούς, ο τομέας αυτός (ο ιδιωτικός) είναι εξίσου σημαντικός με τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής. Μια σημείωση εδώ είναι σημαντική. Ο Marx (1818-1883) πίστευε ότι η κατάργηση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής θα σήμανε αξιωματικά και την κατάργηση της καταπίεσης των γυναικών. Η αυξανόμενη χρήση των μηχανών που θα αντικαταστάσει τη χειρωνακτική εργασία, με τη σειρά της θα οδηγούσε στην εξάλειψη της διαφοράς στη σωματική δύναμη μεταξύ ανδρών και γυναικών. Το επιχείρημα αυτό δεν ευσταθεί πλέον · ο καπιταλισμός έχει προχωρήσει χωρίς αυτό να σημάνει και το τέλος της καταπίεσης των γυναικών. Δεύτερον, οι θεωρητικοί του μαρξισμού διαπίστωσαν, μάλλον απρόθυμα, ότι οι άνδρες (εργαζόμενοι) επωφελούνταν από τη γυναικεία εργασία στο σπίτι και δεν ήταν πρόθυμοι να εγκαταλείψουν τα προνόμιά τους στο όνομα της ισότητας των φύλων.

Επιστρέφοντας στον μαρξιστικό φεμινισμό, προβλήθηκε το επιχείρημα ότι η πατριαρχία κυριαρχεί στις σχέσεις της αναπαραγωγής στο σπίτι, ενώ ο καπιταλισμός κυριαρχεί στις σχέσεις παραγωγής (στην οικονομία). Η ερώτηση που απευθύνεται συχνά είναι ποια είναι η σχέση μεταξύ καπιταλισμού και πατριαρχίας; Πρόκειται για δύο αυτόνομα συστήματα, που συνυπάρχουν ή μήπως ο καπιταλισμός σε τελική ανάλυση προσδιορίζει την πατριαρχία; Η πατριαρχία ωστόσο προηγήθηκε ιστορικά του καπιταλισμού. Δεδομένου ότι ο καπιταλισμός είναι

«τυφλός ως προς το φύλο», το ερώτημα που ανακύπτει είναι τότε πώς η πατριαρχία εξυπηρετεί τα συμφέροντα του καπιταλισμού;

Σταδιακά η έννοια των σχέσεων αναπαραγωγής έγινε προβληματική, διότι αυτό που αναπαράγεται χρειάζεται πρώτα να παραχθεί. Η συζήτηση για την «οικιακή εργασία», όπως έγινε γνωστή, δεν κατάφερε να καταλήξει στο ερώτημα αν η εργασία των γυναικών στην οικογένεια θα μπορούσε να ονομαστεί παραγωγή με την μαρξιστική έννοια του όρου, που παράγει αξία και υπεραξία. Επιπλέον, η χρήση του όρου αναπαραγωγή περιλάμβανε τρία διακριτά χαρακτηριστικά, την κοινωνική αναπαραγωγή, τη βιολογική και την (ταξική) αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού, χωρίς να γίνεται σαφές κάθε φορά ποια απ' αυτές τις μορφές αναπαραγωγής συζητιόταν.

Διάφορες φεμινιστικές προσεγγίσεις κατέβαλαν προσπάθειες να συμφιλιώσουν την υλιστική ανάλυση της πατριαρχίας μ' αυτή του καπιταλισμού, με αποτέλεσμα είτε να καταλήξουν σε ένα «δυστυχισμένο γάμο» (unhappy marriage) των δύο συστημάτων ή να μην μπορέσουν να επιλύσουν τα προβλήματα που φιλοδοξούσαν να υπερκεράσουν, δηλαδή το πώς τα δύο συστήματα αλληλοσυνδέονται. Στο τέλος, διατυπώνεται η «θεωρία του διπλού συστήματος» (dual system theory), που αντιμετωπίζει τον καπιταλισμό και την πατριαρχία περισσότερο ή λιγότερο ως δυο ανεξάρτητα μεταξύ τους συστήματα, που λειτουργούν σε δύο διαφορετικές σφαίρες της κοινωνίας. Τα κυριότερα σημεία κριτικής που ασκήθηκαν, είναι ότι ο μαρξιστικός φεμινισμός δεν μπορεί να εξηγήσει πώς η πατριαρχία εξυπηρετεί τα συμφέροντα του καπιταλισμού, αλλά και το αντίστροφο. Δίνει προτεραιότητα στην οικονομία και τις σχέσεις παραγωγής παραβλέποντας ότι η πατριαρχία διαπερνά όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής στις καπιταλιστικές, αλλά και στις σοσιαλιστικές κοινωνίες.

Συγγραφείς, που άσκησαν επίδραση, εκτός από την Kate Millett στην περίοδο που αναφερόμαστε μεταξύ άλλων, είναι η Christine Delphy, η Zillah Eisenstein, η Shulamith Firestone, η Juliet Mitchell, η Ann Oakley και η Adrienne Rich. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και μετά ο όρος πατριαρχία χρησιμοποιείται σε μελέτες που επιχειρούν να αποτυπώσουν τη θέση των γυναικών στις λεγόμενες αναπτυσσόμενες χώρες.

Ο όρος πατριαρχία έδωσε το έναυσμα στη συνεχιζόμενη μέχρι σήμερα ανάπτυξη θεωρίας και έρευνας σε μια ευρύ φάσμα σχετικών θεμάτων. Ο μαρξιστικός φεμινισμός έχει επικεντρωθεί σε θέματα φύλου και εργασίας, όπως είναι η συγκρίσιμη αξία και η ισότητα στις αμοιβές, ο απόλυτος διαχωρισμός των φύλων (gender segregation), η διαστρωμάτωση, η άνιση μεταχείριση στην εργασία, στις επιστήμες της οικονομίας, της ιστορίας, της διοίκησης και οργάνωσης, της κοινωνιολογίας της εργασίας και των επαγγελματιών.

Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός συνέβαλε στην παραγωγή εμπειρικών και θεωρητικών εργασιών σε θέματα, όπως ταυτότητα φύλου, πατριαρχική κουλτούρα, σεξουαλικότητα, βία κατά των γυναικών, όπως και για τα αναπαραγωγικά δικαιώματα των γυναικών, στις επιστήμες της ανθρωπολογίας, των πολιτισμικών σπουδών, της ιστορίας, της οργάνωσης και διοίκησης, της κοινωνιολογίας και της πολιτικής επιστήμης. Πολλές από τις μελέτες αυτές αποτελούν σήμερα το διεπιστημονικό πεδίο των σπουδών φύλου (gender studies).

Η πατριαρχία απετέλεσε μια ισχυρή πολιτική έννοια, η οποία χρησιμοποιήθηκε αναλυτικά για να περιγράψει και να εξηγήσει την ανδρική κυριαρχία και την καταπίεση των γυναικών στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες. Αυτό το φιλόδοξο εγχείρημα φέρει μαζί του διάφορα εννοιολογικά και επιστημολογικά προβλήματα. Κατά την άποψή μου, η προσπάθεια θεωρητικοποίησης της πατριαρχίας αντικαθίσταται από άλλες έννοιες, καθώς η εστίαση αλλά και το έργο που παρήχθη σε γυναικεία θέματα αναπτύχθηκε σημαντικά κι αυτό συνέβαλε σε μια πιο βαθιά κατανόηση των σχετικών ζητημάτων. Επιπλέον, υπάρχει μια στροφή από τη 'θυματοποίηση' των γυναικών στη διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους οι γυναίκες έχουν ή ασκούν εξουσία, όπως και στους τομείς ή στους θεσμούς, στους οποίους οι γυναίκες καταφέρνουν κάτι τέτοιο. Το φύλο είναι μια έννοια που απεικονίζει αυτή τη στροφή αντικαθιστώντας εννοιολογικά την πατριαρχία. Το φύλο ορίζεται ως η κοινωνική και πολιτισμική κατασκευή της θηλυκότητας και του ανδρισμού. Στις αρχές του 21ου αιώνα, το φύλο θεωρείται ότι αποτελεί ένας από τους άξονες της κοινωνικής στρωμάτωσης, όπως είναι η εθνικότητα, η φυλή, η κοινωνική τάξη ή η θρησκευτική πίστη. Η συνάρθρωση του φύλου και η σχέση του με άλλες κοινωνικές κατηγορίες αποτελεί ένα συνεχιζόμενο επιστημονικό και πολιτικό πρόγραμμα.

Ο όρος πατριαρχία πυροδότησε σε μια ορισμένη περίοδο τη δημόσια συζήτηση κυριάρχησε στην πολιτική δράση, άλλαξε τη δημόσια πολιτική, κατηύθηνε έρευνα και θεωρία και έδωσε φωνή και ελπίδα στο γυναικείο κίνημα. Το πιο σημαντικό, ωστόσο, είναι ότι το γυναικείο κίνημα συνέβαλε στην αλλαγή της κοινωνίας, αλλά και του τρόπου που αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο: το φεμινιστικό σύνθημα το «προσωπικό είναι πολιτικό» εξέφρασε επακριβώς τη σχετική προβληματική και ο όρος πατριαρχία συνέβαλε στην ανάδειξη και προβολή των γυναικείων ζητημάτων από το επίπεδο του προσωπικού και ιδιωτικού, στο επίπεδο του γενικού και δημοσίου.

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

- Eisenstein, H. (1984) *Contemporary Feminist Thought*, London: George Allen & Unwin.
Walby, S (1990) *Theorizing Patriarchy*, Oxford: Basil Blackwell.